

НАКАЗ ЯК ОДИН ІЗ СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИХ ПІДТИПІВ СПОНУКАННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ

Офіційно-діловий дискурс як один із засобів втілення інтенційних потреб людини не завжди обмежується тільки одним висловленням, здебільшого це сукупність тематично об'єднаних конструкцій, які в тісній взаємодії з позалінгвальними чинниками реалізують різноманітні інтенції суб'єкта комунікації – написати пояснювальну записку, автобіографію, виголосити присягу, дати зобов'язання, доручити виконання якогось завдання тощо.

Основу дискурсивних висловлень становлять функціонально-змістові конструкти, мовленнєві жанри, що їх успішно ідентифікує мовець у процесі спілкування. Утім, експлікація мовця та його інтенції в будь-якому разі регламентована й детермінована стандартом і трафаретністю того чи того документа [9, с. 222].

У сучасній українській лінгвістиці існує чимало теоретичних праць, присвячених стилістиці української літературної мови на кожному етапі її розвитку. Серед них – вагомі академічні видання, у яких відображено становлення й офіційно-ділового стилю зокрема, визначення диференційних ознак і параметрів офіційно-ділового стилю, його мовних особливостей та функцій (І. Білодід, С. Єрмоленко, А. Коваль, З. Куньч, О. Курило, А. Марахова, Л. Мацько, О. Мацько, О. Пазинич, О. Пономаренко, О. Тихоненко, І. Фаріон, І. Чередниченко, Т. Шинкаренко) [див.: 4; 6; 9 тощо], в українському мовознавстві, на жаль, відсутнє комплексне дослідження семантико-прагматичних підтипів спонукань, зокрема наказу.

Мета публікації – проаналізувати семантико-прагматичне варіювання наказу в офіційно-діловому стилі, визначити його волюнтативність в українському діловодстві.

До найважливіших ознак офіційно-ділового стилю дослідники зараховують документальність (кожен офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність, високий ступінь стандартизації висловлень, лаконізм, сувору регламентацію тексту, відсутність емоційності та образності, регулювально-імперативний характер, стислість, чіткість. Водночас цей тип дискурсу виконує дві функції: інформативну, що надає висловленню характеру документа, та волюнтативну, що спонукає до дії, адже «документ – це джерело інформації, об'єкт дослідження (для вченого), засіб фіксації, передачі інформації та керування суспільством, колективом громадян чи окремою особою (для працівника управління), засіб доказу (для правника)» [1, с. 132].

Специфіка офіційно-ділового стилю полягає в певних стильових рисах (ознаках), що притаманні лише йому. Ці риси чітко сформулював М. Зубков [1, с. 27], виокремивши такі:

- нейтральний тон викладу змісту лише в прямому значенні;

- точність та ясність повинні поєднуватися з лаконічністю, стислістю, послідовністю викладу фактів;
- документальність, наявність реквізитів, які мають певну черговість, що дає змогу довго зберігати традиційні стабільні норми;
- наявність усталених одноманітних мовних зворотів, висока стандартизація викладу;
- суворе регламентація тексту; для чіткої організації текст поділяється на параграфи, пункти, підпункти.

Ці основні риси, наголошує вчений, «є визначальними у формуванні системи мовних одиниць і прийомів їх використання в текстах ділових документів» [2, с. 28]. Дипломатичний підстиль, як слушно зауважено у праці О. М. Мацько, на загальностильовому фоні офіційної діловитості «виділяється блоком своїх традиційних жанрів та мовно-композиційними структурами – мовними формулами з цільовими настановами дипломатичної сфери: надувічливості, встановлення і підтримання контакту, пошуку прямих і обхідних шляхів, виходу з прогнозованих і непередбачених ситуацій тощо» [5, с. 195].

На відміну від інших спонукальних висловлень, максимально прив'язаних до конкретної ситуації спілкування, спонукання в офіційно-діловому стилі має гіпотетичний характер, хоч і передбачає реальну ситуацію, що підпадає під дію закону, конвенції, статті контракту. Сенс їх завжди приблизно такий: у разі, якщо виявиться людина з певними станами, властивостями, вчинками, то необхідно визнати за нею певні повноваження, обов'язки, заборони [8, с.91]. Ці особливості зумовлюють необхідність докладного, детального опису кожної гіпотетичної ситуації. Отже, на відміну від інших спонукальних висловлень, де найчастіше випускають багато деталей, відомих учасникам акту комунікації, регулятивним текстам притаманні громіздкість, продиктована необхідністю врахувати всі можливі для цього акту нюанси. На оформлення спонукань впливають і такі чинники, як часова і просторова віддаленість адресата від моменту мовлення, односторонній канал зв'язку «мовець – реципієнт», просторова й часова роз'єднаність, відсутність безпосереднього контакту між особою, від якої виходить спонукання, і його адресатом.

Звідси – спонукання в офіційно-діловому стилі часто поєднує в собі риси імператива й розповідного висловлення з одного боку, і різних підтипів спонукання – з іншого. Оскільки аудиторія, якій адресовані документи офіційно-ділового стилю, неоднорідна, то при сприйнятті одного і того ж висловлення для різних категорій адресатів можуть актуалізуватися різні значення – буквальне або непряме, інформативне або спонукальне [7, с.105].

Адресат спонукання в офіційно-діловому стилі може мати абстрактний, конкретний і комплексний характер. Крім адресата, на змістовне варіювання спонукання в стилі офіційно-ділового спілкування впливають такі чинники, як канал інформації (переважно письмовий), відсутність безпосереднього зв'язку між прескриптором і адресатом, віддетермінування виконання, яке пропонується дії в часі, інституціоналізованість (на-

явність соціальних чинників). Аналіз мовного матеріалу показує, що в стилі офіційно-ділового спілкування функціонують такі семантико-прагматичні підтипи спонукань: наказ, розпорядження, вимога, заборона, інструкція, рекомендація, заклик, пропозиція, прохання.

У нашій роботі ми зосередимо увагу саме на наказі як одному з варіантів категоричного спонукання. Це різновид комунікативного висловлення, що передбачає реакцію дією. Наказ – офіційне розпорядження органу влади, керівника установи, підприємства, військового начальника [3]. Службова позиція дає право на спонукання до дії. Офіційно-ділова сфера, яка передбачає спілкування в юридичних, адміністративних, військових, дипломатичних, комерційних соціальних інститутах, зумовила в українській мові існування таких інституційних прагматичних варіантів наказу, як урядовий декрет, наприклад, президентський наказ, наказ суду, має неостаточну силу або вступає в силу з певного терміну, наказ про вихід в море, ордер на арешт, наказ (ордер) на накладення заборони на майно, ордер на арешт злочинця, ордер на затримання, наказ про приведення у виконання вироку про смертну кару, повістка в суд, наказ про перевірку вироку суду нижчої інстанції внаслідок допущеної судової помилки, наказ судді про скликання журі, наказ суду про введення у дію, військовий наказ-інструкція. Вони оформляються спеціальним документом, і спонукання-наказ в таких випадках виражається на рівні тексту.

Особливим різновидом офіційно-ділового стилю є бойові накази. Основним засобом вираження наказу є перформативні висловлення: *(З ранку 7.08 силами 40БТРО у взаємодії з 3 БТГР 51 ОМБР провести рейдові дії в напрямку: Старобешеве, Новокатеринівка, Іловайськ та до кінця доби провести прочісування і звільнення міста Іловайськ від терористів. Встановити повний контроль над містом та у взаємодії з підрозділами 3 БТГР 51 ОМБР зайняти сім взводних опорних пунктів північніше та східніше Іловайська* (https://zik.ua/news/2015/08/28/butusov_oprylyudneni_nakazy_shchodo_ilovayska_rozvinchuyut_brehnyu_viyskovogo_komanduvannya_619803), а також конструкції з дієсловом-присудком дійсного способу, напр.: *«В опорному пункті взводу, в районі згину пол. дороги (70116) займає вогневу позицію танк № 302 з основним сектором обстрілу озеро (7211), перекрестя ґрунт. доріг (71107), допоміжний – праворуч від сарая (7111); В опорному пункті взводу займає вогневу позицію танк № 321 з основним сектором обстрілу. З початком вогневої підготовки противника особовий склад ховається в перекритих щілинах і в бліндажах, спостерігачі ведуть спостереження за противником з метою своєчасного виявлення переходу його в атаку».*

Репрезентуючи дію як реальну, що відбувається зараз, адресант усуває гіпотетичний характер спонукання, бажане видається як реалізоване. Відбувається метонімічна заміна номінації бажання номінацією здійснення. Мовним засобом реалізації наказу може служити і майбутній час індикатива, наприклад: *«На території біля управління оперативного командування «Північ» Сухопутних військ Збройних Сил України буде розміщений підбитий російський танк Т-72»* (Укрінформ. - 12.02.2018). Із формою майбутнього часу

пов'язаний модальний відтінок впевненості мовця в готовності адресата зробити дію, а отже, впевненості в тому, що дія здійсниться.

Отже, наказ як один із семантико-прагматичних підтипів спонукання в офіційно-діловому стилі максимально прив'язаний до конкретної ситуації спілкування, спрямований на те, щоб регламентувати службові статусно-рольові стосунки учасників виробничої діяльності. Звідси – спонукання в офіційно-діловому стилі часто поєднує в собі риси імператива і розповідного висловлення, з одного боку, і різних підтипів спонукання – з іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навчальний посібник / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 496 с.
2. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова / М. Г. Зубков. – 5-те вид. випр. – Харків: Торсінг, 2004. – 448 с.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник для вузів / А.П. Коваль. – К. : Видавництво Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, 1967. – 400 с.
4. Куньч З. Особливості дипломатичного мовлення як різновид офіційно-ділового стилю [Електронний ресурс] / З. Куньч, М. Куньч // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64 (11. 12. 2014).
5. Мацько О. М. Дипломатичний підстиль української мови / О. М. Мацько // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1. – С. 194–200.
6. Русанівський В.М. Дієслово // Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 308–311.
7. Храковский В.С. Семантика и типология императива: Русский императив / В.С. Храковский, А. П. Володин – Л.: Наука, Ленингр. отд., 1986. – 213 с.
8. Храковский В.С. Русский язык в зеркале типологии: новации в императивной парадигме / В.С. Храковский // Русский язык в научном освещении. – 2002. № 2(4). – С. 90–101.
9. Шабат-Савка С. Жанрові вияви інтенцій регламентування в офіційно-діловому дискурсі / С. Шабат-Савка // Лінгвостилістичні студії. – 2015. – Вип. 2. – С. 221–229.

Бортун Каріна Олександрівна, аспірант кафедри української мови філологічного факультету Донецького національного університету імені В. Стуса.

Науковий керівник – *М. О. Вінтонів*, доктор філологічних наук, професор.